

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

Давиденко І.В.

(підпис)

“ ____ ” _____ 2019 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

зі спеціальності 242 Туризм

за магістерською програмою професійного спрямування

економіка та управління туристичною діяльністю

на тему :

**Порівняльна оцінка рекреаційно-туристичних потенціалів
регіонів України**

Виконавець:

студентка 6 курсу ЦВФН

Сапожникова А.В.

Науковий керівник:

к.е.н., доцент **Михайлюк О.Л.**

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1. Основні поняття, які характеризують туристичну діяльність.....	6
1.2. Потенціал і його характеристики: понятійні, якісні і кількісні ...	13
1.3. Нормативно-правова база для розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу	
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦЯЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	
2.1. Аналіз природно-ресурсного потенціалу регіонів.....	15
2.2. Регіональні особливості соціально-економічного стану регіонів...	24
2.3. Стан розвитку туристичних і рекреаційних об'єктів у регіонах України	29
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ	
3.1. Туристичні кластери як спосіб комплексності розвитку регіонів ..	37
3.2. Перспективи розвитку нових маркетингових технологій для політики просування рекреаційно-туристських послуг у регіонах України.....	62
3.3. Шляхи підвищення конкурентоспроможності рекреаційно-туристичних потенціалів регіонів України.....	67
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ	81
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	84

ВСТУП

У сучасному світі туризм - це багатогранне явище, тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом та іншими науками. Однак, жодна з них не може повністю і вичерпно охарактеризувати його як об'єкт власних досліджень і жоден з існуючих соціально-економічних інститутів не в змозі самостійно розв'язати комплекс його проблем.

Зростання інтенсивності людської діяльності, поява високотехнологічних виробництв і широке використання розумової праці, а також високий рівень урбанізації населення зумовлюють необхідність все більшого розвитку сфери послуг, зокрема галузей, що займаються відновленням сил і відпочинком людей.

Існує багато поглядів на туризм як на галузь господарства, так і на міжгалузевий комплекс або ринок, де туристичне підприємство з продукції різних галузей формує туристичний продукт.

Згідно з визначенням Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), туризм є похідним від французького *tour* (прогулянка, поїздка) і являє собою подорож у вільний час, один із видів активного відпочинку. Закон України "Про туризм" [3] визначає туризм як тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання з оздоровчою або професійно-діловою метою без зайняття оплачуваною діяльністю

Рекреаційно-туристична діяльність пронизує та інтегрує усі сфери життєдіяльності і переважну більшість галузей господарства, і у її осмисленні приймають участь численні науки. Рекреаційно-туристична діяльність стала важливою складовою національної економіки та багатьох регіональних господарських комплексів України. Разом з тим ще зберігаються помітні концептуально-понятійні розбіжності та неузгодженості щодо її предметного представлення. Рекреацію і туризм розглядають як потужний соціальний феномен, пов'язаний з «революцією послуг», як галузь економіки, що перебуває у стадії формування, як міжгалузевий господарський комплекс з дуженечіткими границями, як вид діяльності – економічний та позаекономічний, як різновид життєдіяльності.

Однак, сучасний стан економіки країни, постійні адміністративні реформи у сфері туризму несприятливо позначаються на цій галузі. Зокрема, спостерігається неефективне використання наявного туристичного потенціалу регіонів України, що призводить до втрати можливостей розвитку цієї галузі на відміну від багатьох країн з транзитивною економікою в Європі, Азії та Африці. У зв'язку з цим постає необхідність оцінки наявного туристично–рекреаційного потенціалу країни, її окремих адміністративно-територіальних одиниць та розробки напрямів щодо його нарощування та активізації використання.

Актуальність роботи полягає у визначенні стану розвитку та порівняння туристичного та рекреаційного потенціалу країни та її регіонів. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу є важливою передумовою планування туристичної галузі у національному і регіональному масштабах, оптимізації просторової та господарської організації територіальних туристично-рекреаційних комплексів, оцінка туристичних ресурсів і територій є найважливішим механізмом управління розвитком туризму, контролю за соціальними, екологічними та економічними наслідками туристичної діяльності. Визначення пріоритетних напрямків розвитку туризму та рекреації в регіонах України, виділення основних видів туризму та напрямків формування, розвитку туристично-рекреаційного комплексу в кожній туристично-рекреаційній зоні.

Науковим дослідженням вище зазначених питань були присвячені роботи багатьох українських вчених географів та економістів, серед числа яких варто особливо виділити Герасіменко В.Г., Галасюк С.С., Давіденко І.В., Нездоймінов С.Г., Семенов В.Ф., Руденко В.П.

Таким чином, **метою** дипломної роботи є аналіз стану та перспектив розвитку туристично-рекреаційного потенціалу, розробка шляхів та моделей його розвитку та підвищення конкурентоспроможності, які б одночасно були і дієвими і функціональними для адміністративно-управлінського та економіко-господарського застосування. Для вирішення поставленої мети доцільним було вирішення таких **завдань**:

- 1) трактування основних понять та категорій оцінки туристичного потенціалу території;
- 2) характеристика поняття «потенціал»;
- 3) перелік нормативно-правової база для розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу;
- 4) аналіз природно-ресурсного потенціалу регіонів;
- 5) аналіз регіональних особливостей соціально-економічного стану регіонів;
- 6) визначення стан розвитку туристичних і рекреаційних об'єктів у регіонах України
- 7) характеристика туристичного кластеру як спосіб комплексності розвитку регіонів
- 8) визначення перспектив розвитку нових маркетингових технологій для політики
- 9) визначення шляхів підвищення конкурентоспроможності рекреаційно-туристичних потенціалів регіонів України

Об'єкт дослідження – рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України.

Предмет дослідження – процес розвитку і вдосконалення рекреаційно-туристичного потенціалу регіонів України.

Інформаційна база дослідження - «Стратегія розвитку готельного бізнесу в Україні» //«ТУРИСТИЧНИЙ ТА ГОТЕЛЬНОРЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЛЯ УКРАЇНИ» 15 квітня 2020 року.- ОНЕУ, Одеса.

Методи дослідження. Основний методологічний прийом випускної роботи - системно-структурний підхід, що дозволяє найбільш ефективно організувати дослідження для виконання поставлених завдань. В роботі використані загальнонаукові методи порівняльного, функціонального аналізу, синтезу, класифікації, статистичних групувань, методи індукції і дедукції та інші.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують 9 підрозділів, висновків, списку використанії літератури. Містить 12 таблиць та 5 рисунків.

ВИСНОВКИ

Україна, володіючи численними історичними та культурними цінностями, унікальними рекреаційними ресурсами, зможе досягти значного економічного ефекту в туристичному бізнесі. Туризм визнано одним з пріоритетних напрямків національної культури й економіки. І це повністю погоджується зі світовими тенденціями, які свідчать, що туристична сфера буде індустрією XXI століття. Природно-кліматичні та історичні умови створили на Україні потужну ресурсну базу для розвитку туристично-рекреаційної індустрії, та розбудови відповідної інфраструктури. Основними факторами привабливості рекреаційно-туристичних ресурсів є природа, клімат, мистецтво, історія, харчування, архітектура, релігія.

На основі проведеного дослідження та аналізу туристично-рекреаційного потенціал регіонів України можна зробити висновок, що вся територія України характеризується виключно сприятливими умовами для проведення різних видів туристичної діяльності та наявністю різноманітних рекреаційних ресурсів для відпочинку і лікування населення.

Туристична галузь України знаходиться на висхідній траєкторії розвитку, визначається високими темпами зростання туристичних потоків і позитивними структурними трансформаціями. Проте внутрішній український туризм за своєю активністю, спрямованістю і темпами розвитку поступається міжнародному туризму, що певною мірою контрастує з наявним великим і різноманітним туристичним потенціалом України. Така ситуація породжена як все ж недостатньою вивченістю території України у контексті її туристичних можливостей, так і парадоксально меншою популярністю українського турпродукту не лише серед іноземних громадян, а й серед громадян України. За своїм туристично-рекреаційним потенціалом Україна має всі можливості стати туристичною державою світового рівня. Розширення міжнародних зв'язків відкриває нові шляхи для просування національного туристичного продукту на світовому ринку, залучення до світового інформаційного простору, передового досвіду організації туристичної діяльності.

У першому розділі роботи описано основні поняття, що характеризують та супроводжують туристичну діяльність. Наводиться перелік нормативно-правової бази, що супроводжує туристичну діяльність. У другому розділі проведено аналіз регіональних особливостей та стан розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України. У третьому розділі роботи вже розглянуто перспективи щодо удосконалення та покращення стану туристично-рекреаційного потенціалів регіонів, шляхи підвищення їх конкурентоспроможності.

Для підвищення ефективності інвестиційної діяльності в туристичній галузі необхідно :

- максимально ефективно використовувати рекреаційні ресурси та конкурентні переваги;
- розширити базу інвестиційних ресурсів через пільгові механізми податкової, митної та кредитної політики;
- створити умови для впровадження інноваційних технологій;
- спростити проблеми організаційно-бюрократичного характеру;
- розбудувати та модернізувати інфраструктуру регіонального розвитку;
- вдосконалити функціонування фондового ринку, підготувати та підвищити кваліфікацію кадрів;

Україна володіє достатнім та різноманітним туристично-рекреаційним потенціалом, що робить її конкурентоздатною у сфері туризму. Індустрія туризму є однією з небагатьох галузей економіки, в яку можна за короткий час залучити іноземний капітал. Країна відкрита і для міжнародного туристичного співробітництва, яке повною мірою віддзеркалює загальноєвропейські інтеграційні політичні та соціально-економічні процеси, враховує основні загальнонаціональні пріоритети. Виходячи з національних інтересів, міжнародна туристична політика України багатовекторна, реалізується на засадах економічної доцільності та взаємовигідної співпраці з конкретною країною або регіоном, враховує особливості певного туристичного ринку.

Інвестиції, то будуть органічно поєднуватися з національними зусиллями та ресурсами даватимуть високий інтеграційний ефект на основі застосування більш

прогресивних засобів праці, підвищення кваліфікації працівників та покращення використання наявних туристичних ресурсів. Оптимальне використання потенціалу дозволить не тільки покращити економічну ситуацію, але й матиме вплив на соціальний рівень життя населення та на розвиток інфраструктури в конкретному регіоні.

Список використаних джерел:

1. «Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу» В.Г. Герасименко 2016 р. с. 7-20
- 2 . Грабовенська С.П. Сучасний стан і тенденції розвитку туристичної галузі України / С.П. Грабовенська // Молодий вчений. – 2016. - №8. – С. 15-18
- 3 . Гонтаржевская Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні: /Гонтаржевська Л. І. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.
4. Алейнікова Г.М. Системи технологій: загальні положення, технологія діяльності / Г.М. Алейнікова . – Донецьк: Донецький інститут бізнесу, 2005. — 174 с.
5. Андрущенко К. А. Наукові аспекти створення екотуристичних кластерів на Черкащині / К. А. Андрущенко, Д. М. Стеченко // Вісник ДІТБ – Донецьк, 2004. – №8, С.69-71.
- 6 . Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. - К.: Палітра, 1997. - 130с
- 7 . Основні поняття і визначення туризму як сфери діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infotour.in.ua/kvartalnov_tourism3.htm
8. Закон України «Про туризм» від 15.09.95 № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 31. - Ст. 241. - С 705-717.
9. Антонюк К. Організаційно-економічний механізм підвищення міжнародної конкурентоспроможності туристичного сектору України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14akvtsu.pdf>
10. Бізнес-проект розвитку санаторію «Прикарпатська Ватра». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.newbiznet.com.ua/index.php/ru/customer>
11. Жук І.З. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів туристичної галузі в Україні / І.З. Жук // Економіка. Управління. Інновації – 2013. – Вип.2. – С. 1-9

12. Зуєва М. Інноваційна діяльність як засіб зміцнення інноваційного потенціалу індустрії туризму / М. Зуєва // Управління економічними системами: електронний науковий журнал [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://tourlib.net/statti_tourism/zueva2.htm
13. Ніколаєв Ю.О. Туристичні кластери в Україні / Ю.О. Ніколаєв // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 4. – С. 336-341
14. Міністерство культури і туризму України «Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі» 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183853>;
15. Кальченко О.М. Кластеризація в туристичній галузі. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vcndtu/2009_39/22.htm
16. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
17. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/krajnyk.htm.
18. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк. - К.: Знання, 2008. — 661с
19. Мережевий проект розвитку туризму і формування туристського кластера в регіоні, [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.forumstrategov.ru/upload/documents/kotkin.zip
20. Михайлюк О. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5476>
21. Оленічева Ю.О. Проблеми й перспективи формування туристичних кластерів в Україні / Ю.О. Оленічева // Вісник ДІТБ. – 2013. - №17. – С. 201-206
22. Портер М. Економічний розвиток регіонів / Портер М. // Просторова економіка, 2006. - №4, - С.25-27.

23. Портер М.Е. Міжнародна конкуренція: Конкурентні переваги країн / М.Є. Портер. - М. : Міжнародні відносини, 1993. - С.105.]
24. Правик Ю.М. Маркетинг туризму / Ю.М. Правик. – К.: Знання, 2008. – 303с.
25. Про затвердження Державної цільової економічної програми “Створення в Україні інноваційної інфраструктури” на 2009 – 2013 роки [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 447. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>
26. Статистичний збірник «Туристична діяльність в Україні у 2013 році». – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 76с.
27. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці. – К.: Логос, 2004. – 848 с.: 190 іл.
28. Новіков В. Інновації в туризмі: навч. посібник / В. Новіков. - М.: Изд. центр "Академія", 2007. - 208 с.
29. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру . [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF/card3#Files>
30. Економічна теорія а історія економічної думки [Електронний ресурс]. – Режим доступу <file:///C:/Users/John/Downloads/22-Article%20Text-29-1-10-20180221.pdf>
- 31 Обґрунтування доцільності реалізації кластерної моделі розвитку україно-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://touvlip.net>
- 32 Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І.
- 33 Обґрунтування доцільності реалізації кластерної моделі розвитку україно-польського транскордонного співробітництва у сфері туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://touvlip.net> Ткаченко. – 2-ге вид. випр. та доп. – Київ : КНТЕУ, 2009

34 Оксенюк К. І. Кластерна модель нарощення стратегічного потенціалу регіону / К. І. Оксенюк // Економічний форум / Національна бібліотека України імені І. Вернадського. – 2011

35 Ніколаєв Ю. О. Туристичні кластери в Україні / Ю. О. Ніколаєв // Вісник соціально-економічних досліджень. – Вип. 4 (47). – 2012. – С. 336–341.

36 Охріменко А. Г. Туристичні кластери як перспективні напрями регіонального розвитку / А. Г. Охріменко // Університетські наукові записки. – 2013. – №1(45). – С. 495–500

37 Потапова І.І. Створення туристичного кластера як фактор стійкого комплексного розвитку туризму в регіоні / І.І. Потапова, Е.В. Відіщева // Вісник Сочинського державного ун-ту туризму і курортної справи. -2008. - № 3-4 (5-6). - С.52-65.

38 Покоłodна М.М. Рекреаційна географія / М.М. Покоłodна. - Х.: ХНАМГ, 2012. – 275с.

39 . Оленічева Ю.О. Проблеми й перспективи формування туристичних кластерів в Україні / Ю.О. Оленічева // Вісник ДІТБ. – 2013. - №17. – С. 201-206

40 . Н.Н. Подгурская, Кластерний поход к регулюванню ткризма в регионе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд..економ. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хоз-ом»/ Н.Н. Пидгурская – Иркутск

41. Кластерна модель нарощення стратегічного потенціалу регіону / К.І. Оксенюк. Економічний форум – 2/2011

42 .16. Гонтаржевська Л.Г. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник. Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. 180 с.

43. Особенности реализации кластерных инициатив в туризме [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kontseptsii-klasterного-podhoda-v-turizme/viewer>

44. Туристичні послуги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/John/Downloads/sru_2016_1_5.pdf

- 45 .Регіональний філіал у м. Одесі (О.Є. Калашнікова, Ю.І. Мельник, А.О. Филіпенко) №17, Серія «Регіональний розвиток»
46. Нарада робочих груп щодо розробки 3 програм розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<https://tourism.odessa.gov.ua/news/5c6d103c75656>
47. Біла С.О. Стратегічні Пріоритети розвитку туристичних послуг в Україні та перспективи Підвищення їх конкурентоспроможності на світовому ринку // стратегія розвитку України.- №1, 2016.- С. 17-23.
48. Лендел М.А. проблеми та перспективи розвитку рекреаційно-туристичної сфери України та її регіонів . [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14670/1/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B>
- 49 . Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» № 1001 від 21.07.2006 р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – С. 36–78.
50. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2015 року [Схвалено рішенням Одеської обласної ради від 10 листопада 2006 року №91–V] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: oblrada.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page
51. Стратегія економічного та соціального розвитку Миколаївської області на період до 2015 року [Затверджено рішенням обласної ради від 30 жовтня 2007 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oga.mk.ua/data/upload/publication/main/.
52. Стратегія економічного та соціального розвитку Херсонської області до 2015 року. – К.: РВПСУ НАНУ, 2007. – 279 с.
53. Концепция инновационного развития региона (на примере Автономной Республики Крым) / под ред. В.С. Тарасенка; [научное изд.]. – Симферополь: Крымская академия наук, 2005.
54. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г. Осауленка; відп. за випуск П.П. Забродський; Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2007. – 551 с.

55. Черчик Л.М. Оцінка рівня привабливості розвитку рекреаційного природокористування для регіонів України / Л.М. Черчик. – Луцьк: Вид. центр ЛДТУ, 2006. – 128 с.
56. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України // [Данилишин Б.М., Дорогунцов С. І., Міщенко В.С., Коваль Я.В. та ін.]. – К.: РВПСУ НАНУ, 1999. – 716 с.
57. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В.П. Руденко. – Львів: Світ, 1993. – 240 с.
- 58 . Левенець Ю.А. Розвиток туристичного менеджменту в умовах глобалізації. Матеріали 4-ї Міжнародної науково - практичної конференції «Розвиток форм та методів сучасного менеджменту, економіки і права в умовах глобалізації». Дніпропетровськ, 5-7.04.2016: тези доповідей, 2016. С. 74–76
59. Семенов В.Ф. Регіональний рекреаційний кластер у контексті структурної перебудови економіки регіону. Регіональна економіка. 2006. №3. С. 78- 89
- 60 . Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : навчальний посібник Київ. Центр учбової літератури. 2007. 344 с.
61. Нездоймінов С.Г. Наукова парадигма підприємництва в економічній системі туризму. Вісник ДІТБ. Серія “Економіка, організація і управління підприємствами” (в туристичній сфері). Донецький інститут туристичного бізнесу. 2008. № 12. 2008. С. 54–60.
62. Козырь Б.Ю. Повышение конкурентоспособности Николаевского региона на платформе кластерных систем. Економіст. 2010. №7. С. 23-25
63. Разработка сбалансированной системы показателей. Практическое руководство с примерами. Изд. 2-е, расшир. Москва: ОлимпБизнес, 2005. 128с.
64. Иванов Д.А. Управление цепями поставок. С-Пб. Издательство СПбГПУ, 2009. 660 с.
65. Коваль П.Ф. В'їзний туризм : навчальний посібник. Ніжин: Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. 304 с.

66. Мальська М.П. Економіка туризму: теорія та практика: підручник К.: Центр учбової літератури, 2014. 544 с. 180
67. Гонтаржевська Л.Г. Ринок туристичних послуг в Україні: Навчальний посібник. Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. 180 с.
68. Шепелєв І.Г. Туристсько-рекреаційні кластери - механізм інноваційного вдосконалення системи стратегічного управління розвитком регіонів. Сучасні дослідження соціальних проблем. 2002. №3(11).
69. Охріменко А. Г. Необхідність створення та функціонування туристичних кластерів у регіонах України. Географія та туризм: національний та міжнародний досвід : матеріали VI Міжн. наук.-практ. конф. Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. С. 278-282.
70. Смирнов І. Г. Туристичний кластер як консорціум туристичних міст (з досвіду Словаччини). Вісник–Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2013. № 1042, вип. 1. С. 138-142.
71. Кудла Н. Є. Маркетинг туристичних послуг : навчальний посібник. Київ: Знання, 2011. 351 с.
72. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850- IV від 08.09.2005 р. із змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – №51. – С. 548
73. Харічков С.К., Воробйова С.К., Дишловий І.М. Стратегічні орієнтири розвитку рекреаційнотуристичної сфери в Українському Причорномор'ї // Регіональна економіка, 2, 2009 .- С. 23-30.
74. Держстат України, 1998-2019 [Електронний ресурс]. Режим доступу:<http://www.ukrstat.gov.ua/>